

ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΕΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ: ΜΕΤΑΞΥ ΣΚΛΗΡΟΥ ΠΥΡΗΝΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΣΚΛΗΡΟΥ ΠΥΡΗΝΑ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ (ΣΤΕ 2262/2023 ΕΠΤ.)

Το ζήτημα των αντιρρησιών συνείδησης απασχολούσε ανέκαθεν τον νομοθέτη, κοινό¹ και συντακτικό². Τούτο μαρτυρεί την αμχανία, την αγωνιώδη προσπάθεια του νομοθέτη να βρει τη χρυσή τομή μεταξύ, αφενός, μίας εκ των βασικών συνταγματικών υποχρεώσεων των Ελλήνων, της συμβολής στην άμυνα της Πατρίδας, η οποία ανάγεται στον σκληρό πυρήνα του Κράτους, και, αφετέρου, ενός «δικαιώματος» (η απόφαση δεν μιλά πάντως για δικαίωμα) που ανάγεται στα βάθη, στα μύχια της ψυχής και της συνείδησης, στον σκληρό πυρήνα με άλλα λόγια, του ατόμου.

Με την απόφαση αυτή επιχειρείται για πρώτη φορά ο συνταγματικός ορισμός του αντιρρησία συνείδησης. Το Δικαστήριο ξεκινά τον συλλογισμό του από τη θέση ότι ο ελληνικός στρατός είναι ο στρατός ενός δημοκρατικού, ειρηνικού και ανθρωπιστικού κράτους δικαίου. Προς τούτο, αξιολογούνται τα άρθρα 2 παρ. 2 («*Η Ελλάδα, ακολουθώντας τους γενικά αναγνωρισμένους κανόνες του διεθνούς δικαίου, επιδιώκει την εμπέδωση της ειρήνης, της δικαιοσύνης, καθώς και την ανάπτυξη των φιλικών σχέσεων μεταξύ των λαών και των κρατών*») και 45

Διονύσιος Αντωνάτος

Εισηγητής του Συμβουλίου
της Επικρατείας

¹ Ανά δεκαετία σχεδόν θεσπιζόταν και μία ρύθμιση, βλ. ν. 731/1977 (Α' 314), ν. 1763/1988 (Α' 57), ν. 2510/1997 (Α' 136), ν. 2936/2001 (Α' 166), ν. 3421/2005 (Α' 302), ν. 3883/2010 (Α' 167), ν. 4609/2019 (Α' 67).

² Με την αναθεώρηση του Συντάγματος του 2001 προστέθηκε η σχετική ερμηνευτική δήλωση στο άρθρο 4 Σ.

(«Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας είναι αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων της Χώρας [...]» του Συντάγματος. Η θέση αυτή διατυπώνεται για πρώτη φορά στη νομολογία.

Η κοινή, συνήθης ηθική δοκιμασία, στην οποία αναπόφευκτα υποβάλλονται οι υπηρετούντες στον στρατό ενός δημοκρατικού, ειρηνικού και ανθρωπιστικού κράτους δικαίου, δεν αποτελεί αντικείμενο συνταγματικής προστασίας. Ωστόσο, στις περιπτώσεις εκείνες που η συνείδηση ενός προσώπου, για λόγους θρησκευτικούς, ιδεολογικούς, ηθικούς και γενικά λόγω της εσωτερικής του πορείας, έχει διαμορφωθεί κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι ηθικά αφόρητο ακόμα και το ενδεχόμενο αφαίρεσης ανθρώπινης ζωής και να αποστρέφεται την ηθική ένταση και σοβαρότητα κάθε ανεξαιρέτως μορφή βίας, τότε η Πολιτεία πρέπει να σεβαστεί τη συνείδησή του αυτή και μην το υποβάλει στην ακραία δοκιμασία της υποχρέωσης σε στρατιωτική θητεία ή σε οποιαδήποτε ευθεία ή συγκεκαλυμμένη τιμωρία. Και μάλιστα, ανεξάρτητα από τους λόγους που τη δημιούργησαν, καθώς και από το εάν έχει ή όχι υπαχθεί σε δεδομένο σχήμα ή εκδηλωθεί με συγκεκριμένες δράσεις.

Παρατηρείται μία αξιοσημείωτη αλλαγή στη διατύπωση της μείζονος προτάσεως σε σχέση με την προγενέστερη νομολογία³. Επιλέγονται λέξεις και φράσεις με ειδικό φορτίο («συνειδησιακό αντίκρισμα», «εσωτερική πορεία», «ηθικά αφόρητο», «ηθική ένταση και σοβαρότητα», «ακραία δοκιμασία»). Ηθικά χρωματισμένες διατυπώσεις δεν απαντούν σχεδόν ποτέ στη νομολογία. Τούτο, και μόνο, μας προκαλεί την εντύπωση ότι το Δικαστήριο πέτυχε να δει καθαρότερα το ζήτημα στην ουσία του, ότι αποκωδικοποίησε και κατανόησε βαθύτερα το συνειδησιακό πρόβλημα του αντιρρησία.

Αντικείμενο λοιπόν συνταγματικής προστασίας δεν είναι η συνήθης, η κοινή δυσφορία, αλλά η έντονη, η ακραία δυσφορία των υπηρετούντων στον στρατό. Και μάλιστα όχι η ψυχική, αλλά η ηθική δυσφορία. Δεν προστατεύεται δηλαδή ως αντιρρησίας συνείδησης όποιος αντιμετωπίζει μία ψυχική δυσφορία κατά την ένοπλη θητεία του, αλλά αυτός που ηθικά, συνειδησιακά δυσφορεί. Δεν είναι ο φόβος που δικαιολογεί την εναλλακτική θητεία.

Είναι, επίσης, η πρώτη φορά που επιχειρείται η ερμηνεία της ερμηνευτικής δήλωσης στο άρθρο 4 του Συντάγματος [*«Η διάταξη της παραγράφου 6 δεν αποκλείει να προβλέπεται με νόμο η υποχρεωτική προσφορά άλλων υπηρεσιών, εντός ή εκτός των ενόπλων δυνάμεων (εναλλακτική θητεία), από όσους έχουν τεκμηριωμένη αντίρρηση συνείδησης για την εκτέλεση ένοπλης ή γενικά στρατιωτικής υπηρεσίας»*]. Το Δικαστήριο κρίνει ότι η φράση «δεν αποκλείει» δεν νοείται ως

³ Σύμφωνα με εκείνη, ο αντιρρησίας έπρεπε είτε να ασπάζεται τεκμηριωμένα γνωστό ιδεολογικό ή θρησκευτικό σχήμα, που είναι αντίθετο στην ένοπλη εκπλήρωση της θητείας, είτε να αποδείξει την ειλικρίνεια και τη σοβαρότητα των λόγων συνείδησης (βλ. ΣτΕ 1210/2018, 1045/2018, 4130/2015, 934/2013, 1569/2012 κ.ά.).

ευχέρεια, αλλά ως υποχρέωση του Κράτους να προβλέψει σχετική διαδικασία για τους αντιρρησίες συνείδησης.

Το Δικαστήριο σπεύδει μάλιστα να υπογραμμίσει ότι η *in concreto* διάγνωση του ενδιάθετου φρονήματος πρέπει να οργανώνεται από το Κράτος κατά τέτοιο τρόπο ώστε να προστατεύονται τα προσωπικά δεδομένα και η αξιοπρέπεια του ενδιαφερομένου αλλά και να διαπιστώνεται η ειλικρίνεια και η σοβαρότητα της δήλωσής του προκειμένου να αποφεύγονται καταχρηστικές ή αβάσιμες επικλήσεις εννοιών και καταστάσεων, από τη φύση τους, λεπτών και δυσδιάγνωστων⁴.

Ένα ακόμη σημείο που αξίζει να σταθούμε είναι ο τρόπος που προσεγγίζει η μειοψηφούσα γνώμη το ζήτημα του ελέγχου της «αιτιολογίας» μιας κανονιστικής απόφασης. Ζήτημα που αναδεικνύει την ανάγκη αιτιολόγησης κάθε κανόνα δικαίου. Όπως γνωρίζουμε, η νομολογία στέκεται διστακτική ως προς τον έλεγχο αυτόν. Η μειοψηφία διευκρινίζει ότι, ναι μεν πρόκειται για την ανέλεγκτη κανονιστική ευχέρεια του Υπουργού, όμως, ο τρόπος με τον οποίο ασκεί την ευχέρειά του αυτή πρέπει να είναι γνωστός και η προκρινόμενη λύση να τεκμηριώνεται ώστε να γίνεται φανερό αν έλαβε υπόψη του τα νόμιμα κριτήρια που προδιαγράφει η εξουσιοδοτική διάταξη⁵. Για να μας αποκαλύψει, αμέσως μετά, ότι, έστω και αν η νομολογία δεν χρησιμοποιεί τον όρο «αιτιολογία», πρόκειται, πάντως, για είδος αιτιολογίας. Έλεγχος, που επιβάλλεται από το δικαίωμα σε αποτελεσματική δικαστική προστασία καθώς και τις αρχές του κράτους δικαίου, της διαφάνειας και εν τέλει της δημοκρατικής αρχής. □

⁴ Η πρόβλεψη μεγαλύτερου χρόνου για την εναλλακτική σε σχέση με την ένοπλη θητεία υπαγορεύεται ακριβώς από την ανάγκη διάγνωσης της ειλικρίνειας και σοβαρότητας της δήλωσης του φερόμενου αντιρρησία συνείδησης, με το σκεπτικό ότι η επιθυμία του να υπηρετήσει μεγαλύτερη θητεία μαρτυρεί, μεταξύ άλλων, την ειλικρίνειά του.

⁵ Εν προκειμένω, σύμφωνα με την εξουσιοδοτική διάταξη, ο Υπουργός μπορούσε να ορίσει ως ελάχιστο χρόνο εναλλακτικής θητείας για τους αντιρρησίες συνείδησης από ισόποσο έως διπλάσιο με τον χρόνο της ένοπλης θητείας. Και ενώ αρχικώς ορίστηκε με ΥΑ ισόποσος χρόνος, τρεις μήνες μετά εκδόθηκε νέα ΥΑ που όριζε διπλάσιο χρόνο, χωρίς να διαλαμβάνεται καμία εξήγηση («αιτιολογία») περί τούτου.